

۱۰۲۸۵۰

۸۷/۱/۱۰۰۵۵۱
۸۷/۱/۱۱

گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه
و
مسأله ولایتعهدی امام رضا (ع)

پایان نامه ارائه شده به گروه علوم سیاسی
دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی
دانشگاه شهید بهشتی

برای دریافت دانشنامه کارشناسی ارشد
در رشته علوم سیاسی

استاد راهنما

دکتر منصور میر احمدی

نگارش

معصومه حیدری

شهریورماه ۱۳۸۷

۱۳۸۷ / ۱۰ / ۵

معاونت اطلاعیه و امور دانشجویی
دانشگاه شهید بهشتی

۱۰۶۸۵

تقدیم به:

دستان دستگیر و پر مهر رضا

برگ تأییدیه پایان نامه

عنوان پایان نامه: گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه و مسأله ولایتعهدی امام رضا(ع)

نام دانشجو: معصومه حیدری

دوره: کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

این پایان نامه در جلسه ۱۸۷/۶/۹۷ با شماره ۱۹/۲۵ و درجه عالی مورد تأیید اعضای

کمیته پایان نامه، متشکل از استادان زیر، قرار گرفت:

دکتر منصور میر احمدی

استاد راهنما

امضاء

دکتر محمد غفوری

استاد مشاور

امضاء

دکتر محمد باقر حشمت زاده

استاد ناظر

امضاء

اذعان

مطالب ارائه شده در این پایان نامه توسط اینجانب در دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه شهید بهشتی در فاصله زمانی آذر ۱۳۸۶ تا شهریور ۱۳۸۷ به انجام رسیده. به استثناء کمکهای مورد اشاره در سپاسگزاری محتوای این پایان نامه بطور کامل توسط خود اینجانب صورت گرفته است. این پایان نامه یا بخشی از آن برای دریافت هیچ مدرکی به این دانشگاه یا دیگر دانشگاهها ارائه نشده است.

معصومه حیدری

شهریور ماه ۱۳۸۷

امضاء

سپاسگزاری

خداوند مهربان را شکر می گویم که در پی بارانِ الطاف بیکران خویش بر لحظه لحظه وجودم، این بار نیز توفیق انجام این پژوهش را به من داد تا بتوانم گامی هر چند کوچک، در راستای علاقه قلییم بردارم و همین طور از امام رضا(ع) که خواست ایشان بر انجام این امر قرار گرفت، سپاسگزارم که اجازه ورود به حریمشان را به من دادند تا در این راستا مطالعه کنم، بیان‌دیشم و بنویسم.

در ادامه از جناب آقای دکتر منصور میراحمدی که راهنمایی این پژوهش را برعهده داشته و بدون راهنماییهای ایشان، حتی قدم نهادن در وادی انتخاب این موضوع، سخت می نمود و با صبوری و حوصله و متانت در به انجام رساندن این پژوهش، سهم بسزایی داشته اند، کمال تشکر و قدردانی را دارم. همین طور از جناب آقای دکتر محمد غفوری که ایشان نیز با اشتیاق و استقبال از موضوع پژوهش و با وقت گذاشتن و دقت در مطالعه، با ارائه نظرات خود در بهتر شدن این پژوهش، مرا یاری کردند، بسیار تشکر می کنم؛ در ادامه از جناب آقای دکتر محمد باقر حشمت زاده که قبول زحمت داوری این پژوهش را بر عهده گرفته اند، کمال تشکر را دارم.

در پایان از پدر و مادر عزیزم که همیشه دستان سبز آسمانشان، چراغ راهم بوده صمیمانه سپاسگزاری می کنم و یادم نرود که اگر صبوری ها و فداکاریهای همسر مهربانم جناب آقای پیمان مرادی بابازیدی نمی بود شاید موفق به انجام این کار نمی شدم.

عنوان: گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه و مسأله ولایتعهدی امام رضا(ع)

دانشجو: معصومه حیدری

استاد راهنما: دکتر منصور میر احمدی

دوره: کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

تاریخ ارائه: شهریور ماه ۱۳۸۷

چکیده:

در سال ۲۰۱ هجری قمری، هشتمین امام شیعیان حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام، ولایتعهدی مأمون هفتمین خلیفه عباسی را پذیرفت و وارد دستگاه خلافت عباسیان شد. پژوهش حاضر در پی تبیین و تحلیل این رویداد تاریخی با نگاه درون دینی در قالب گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه می باشد. برای این منظور پژوهش در دو بخش؛ بخشی به بررسی مفهوم مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه و بخشی دیگر؛ بررسی و سنجش مصلحت در مسأله ولایتعهدی امام رضا(ع) بر اساس فهم شیعه، تدوین یافته است.

ریشه مصلحت در اندیشه شیعه، نشأت گرفته از کتاب، سیره پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع) می باشد؛ لذا بررسی سه شاخص عمده مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه؛ «عقل»، «تقیّه» و «زمان و مکان»، مصلحت را در مسأله ولایتعهدی امام رضا(ع) با دلایل، شواهد و قراین نشان می دهند.

واژه های کلیدی: مصلحت، شیعه، ولایتعهدی، امام رضا(ع)

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۸	مقدمه (طرح تحقیق)
۸	۱. طرح مسئله (تعریف و اهمیت موضوع)
۹	۲. سابقه تحقیق
۱۰	۳. سؤال اصلی و سؤالات فرعی تحقیق
۱۰	۴. مفروض ها
۱۱	۵. فرضیه
۱۱	۶. مفاهیم و متغیرهای اصلی تحقیق
۱۱	۷. روش تحقیق
۱۲	۸. سامان دهی تحقیق
۱۴	بخش اول: گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه
۱۵	مقدمه: مفاهیم محوری اندیشه سیاسی شیعه
۲۱	فصل اول:
۲۱	مصلحت از دیدگاه فقهای شیعه
۲۱	مصلحت چیست
۲۵	جایگاه مصلحت در فقه اسلامی
۲۹	۱. مصلحت، فلسفه تشریح احکام اسلامی
۳۰	۲. مصلحت، دلیلی برای استنباط احکام شرعی
۳۳	۳. مصلحت، مبنا و ضابطه احکام حکومتی
۳۴	مصلحت در فقه شیعه یا امامیه
۳۶	شیخ مفید
۳۷	شیخ طوسی
۴۰	علامه حلی
۴۳	شهید اول
۴۷	مصلحت پس از شهید تا صاحب جواهر
۵۰	صاحب جواهر

صفحه	عنوان
۵۸	امام خمینی (ره)
۶۶	فصل دوم:
۶۶	شاخص های مفهومی مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه
۶۶	تقیّه
۶۸	تقیّه در مذهب شیعه
۶۹	تقیّه و قرآن
۷۳	تقیّه در سنت و احادیث شیعه
۷۵	تقیّه از دیدگاه عقل
۷۶	اقسام تقیّه
۸۱	تقیّه و حکم شرعی آن
۸۳	تقیّه و مصلحت
۸۴	عقل
۸۵	عقل در قرآن
۸۵	عقل در روایات
۸۶	عقل در فقه شیعه
۹۲	سیر تطوّر عقل در فقه شیعه
۱۰۴	عقل و مصلحت
۱۰۷	زمان و مکان
۱۱۰	عوامل تشکیل دهنده زمان و مکان
۱۱۱	عوامل مؤثر در شناخت زمان و مکان
۱۱۲	تأثیر و چگونگی تأثیر پذیری از زمان و مکان
۱۱۹	شیوه های تأثیر زمان و مکان بر احکام
۱۲۴	زمان و مکان و مصلحت

صفحه	عنوان
۱۲۸	بخش دوم: مصلحت و مسأله ولایتعهدی امام رضا(ع)
۱۲۹	مقدمه: سیمای عمومی اوضاع سیاسی - اجتماعی حکومت عباسیان
۱۳۲	فصل سوم:
۱۳۲	زندگینامه امام رضا(ع) و طرح ولایتعهدی
۱۳۲	از ولادت تا امامت
۱۴۰	طرح ولایتعهدی
۱۵۵	تحلیل متن ولایتعهدی
۱۶۷	فصل چهارم:
۱۶۷	سنجش مصلحت در ولایتعهدی امام رضا(ع) بر اساس اندیشه سیاسی شیعه
۱۷۰	مصلحت در فقه شیعه و ولایتعهدی امام رضا(ع)
۱۷۲	عنصر زمان و مکان و مسأله ولایتعهدی
۱۸۳	شاخص عقل و مسأله ولایتعهدی
۱۹۱	تقیّه و مسأله ولایتعهدی
۱۹۷	نتیجه گیری
۲۰۶	پیوست: متن عهد نامه ولایتعهدی
۲۱۳	کتابنامه

مقدمه (طرح تحقیق)

۱. طرح مسئله (تعریف و اهمیت موضوع):

در این پژوهش، هدف بررسی و مطالعه مسأله ولایت عهدی امام رضا(ع) می باشد، که این بررسی و تجزیه و تحلیل در ظرف گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه، صورت خواهد گرفت. پس طبیعی است که در این پژوهش بخشی به توضیح و تحلیل این قالب خاص (گفتمان مصلحت از نگاه شیعه) اختصاص داده شود. در بررسی گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی اسلام، هدف بررسی مصلحت از دیدگاه شیعه می باشد و به دیدگاه اهل سنت در این مورد نظر ندارد هر چند بحث مصلحت (مصلح مرسله) در اندیشه اهل سنت به دلیل مبانی فکری و اندیشه ای خاص خود، سابقه و قدمت بیشتری نسبت به شیعه دارد.

در چارچوب نظری گفتمان مصلحت از دیدگاه شیعه با توجه به مطالعاتی که صورت گرفته، این مفهوم از جنبه های گوناگون فقهی، اصولی، کلامی، فلسفی، حقوقی و... مورد بررسی واقع شده، اما آنچه که این پژوهش مد نظر دارد، فهم اندیشه سیاسی شیعه از این مفهوم است تا بتوان با آن، مسأله ولایتعهدی امام رضا(ع) را تبیین کند.

سپس در بخش دیگر پژوهش، به پیشینه تاریخی موضوع یا در واقع زمان ولایتعهدی امام رضا(ع) می پردازد که در این بخش تا آن جا وارد مباحث تاریخی می شود که در فهم کامل موضوع مؤثر باشد. هدف پژوهش، واقعه نگاری ایام ولایتعهدی امام رضا(ع) نیست بلکه داده های تاریخی را در خدمت ظرف تئوریک قرار داده تا به تبیین علمی و تحلیلی برسد.

در پردازش این موضوع، اندیشه ها، مبانی فکری و دینی، شخصیت ها به عنوان واحدهای ارزیابی مورد بهره برداری تحلیلی قرار خواهد گرفت.

به طور کلی هدف محقق این نیست که رساله را دو بخش مجزا از هم، یعنی بخشی توصیف مباحث تئوریک و

نظری و بخش دیگر وقایع تاریخی، پردازش کند بلکه هدف، آن است که چارچوب تئوریک و نظری پژوهش، محقق را از ابتدای رساله تا پایان آن، گام به گام همراهی کند و در این فرآیند، مفاهیم نظری با مباحث علمی آمیخته و ممزوج شود تا بتوان از این اختلاط به تبیین علمی موضوع مورد نظر رسید.

بنابراین علیرغم این موضوع، بخش پایانی پژوهش به سنجش و ارزیابی موضوع مورد مطالعه با توجه به چارچوب تئوریک پژوهش می پردازد.

۲. سابقه تحقیق:

با توجه به مطالعاتی که برای طرح این موضوع صورت گرفته، محقق، متون موجود را این گونه دیده: تحقیقات موجود به بررسی این دوره تاریخی (مسأله ولایتعهدی امام رضا(ع)) از نگاه گفتمان مصلحت نمی پردازند. بلکه بیشتر آنها به ذکر دوران امام رضا (ع) از حیث تاریخی و توصیفی (شخصیت امام رضا(ع)، امامت ایشان، دوران ولایتعهدی و ...) می پردازند. البته این موضوع تنها به امام رضا(ع) ربط پیدا نمی کند بلکه این مشکلی است که در بررسی و مطالعه مربوط به ائمه (ع) به طور کلی وجود دارد و بیشتر از حیث تاریخی و روایی پردازش می شوند.

مسأله بعدی اینکه در مورد گفتمان مصلحت از دیدگاه شیعه متونی دیده شده (کتاب، مقاله و حتی رساله) اما به تنهایی بحث شده است، یعنی بیشتر از حیث تئوری و نظری صرف. و یا مصادیق آن عمدتاً جمهوری اسلامی ایران و بعد از آن، مسأله مجمع تشخیص مصلحت نظام بوده. اغلب تحقیقات، مفهوم مصلحت را از دیدگاههای فقهی مورد بحث قرار داده اند یعنی اینکه آن را با تمرکز بر یک موضوع و یا دوره خاص تاریخی، به صورت کاربردی بررسی ننموده اند.

به طور کلی در خصوص این دو متغیر می توان گفت که به طور مجزا و جدا از هم متونی وجود دارد، مباحث تاریخی مربوط به امام رضا(ع) و مباحث نظری مربوط به مفهوم مصلحت از دیدگاه شیعه. اما کاری که

در این پژوهش صورت می گیرد بررسی این دو موضوع و چگونگی ارتباط این دو مسأله با هم است. این پژوهش نه تنها از مواد تحقیقات قبلی استفاده خواهد کرد بلکه تمرکزش در تجزیه و تحلیل این است که پذیرش ولایتعهدی از سوی امام رضا(ع) از روی مصلحت بوده و بررسی مکانیزم های این پذیرش می تواند در متون مربوط به امام رضا(ع) جدید باشد.

۳. سؤال اصلی و سؤالات فرعی تحقیق:

سؤال اصلی:

پذیرش ولایتعهدی مأمون از سوی امام رضا(ع) بر اساس کدام گفتمان در اندیشه سیاسی شیعه قابل توضیح است؟

سؤالات فرعی:

مفهوم مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه چیست؟

عناصر گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه کدام است؟

شرایط سیاسی اجتماعی حکومت در دوران امام رضا(ع) چگونه بود؟

ولایتعهدی چگونه شکل گرفت؟

ولایتعهدی از سوی امام رضا(ع) بر چه اساسی پذیرفته شد؟

چگونه می توان مصلحت از دیدگاه شیعه را در مسأله ولایتعهدی امام رضا(ع) تبیین نمود؟

۴. مفروض ها:

۱. در اندیشه سیاسی شیعه، مصلحت به عنوان یک گفتمان فکری قابل طرح است.

۲. رفتار سیاسی تابعی از اندیشه و فکر سیاسی است.

۳. سیره سیاسی امامان معصوم (ع) از مهمترین منابع معرفتی اندیشه سیاسی شیعه به حساب می آید.

۵. فرضیه :

پذیرش ولایتعهدی مأمون از سوی امام رضا(ع) را با تکیه بر گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه می توان توضیح داد.

۶. مفاهیم و متغیرهای اصلی تحقیق:**مفاهیم تحقیق:**

«مصلحت»، «شیعه»، «ولایتعهدی»، «امام رضا(ع)»

نکته: لازم به تذکر است که اصطلاح «گفتمان» که در عنوان پژوهش آمده، به معنای تئوری و نظریه گفتمان

که در علم سیاست مطرح است، نمی باشد بلکه پژوهشگر آن را تنها به عنوان یک مفهوم به کار برده، لذا در عنوان این پژوهش، اصطلاح کلیدی محسوب نمی شود.

مفهوم اصلی:

مصلحت گرایی

متغیرهای اصلی تحقیق:**متغیر مستقل:**

گفتمان مصلحت

متغیر وابسته:

پذیرش ولایتعهدی امام رضا(ع)

۷. روش تحقیق:

هر تحقیقی بنا به نوع مطالعه خود، روش تحقیق خاصی را می طلبد. روش تحقیق در این پژوهش به دلیل

نظری، مفهومی و توصیفی بودن موضوع در واقع توصیفی - تحلیلی می باشد. انطباق نظریه با مورد.

۸. ساماندهی تحقیق

این پژوهش در تحلیل و تبیین موضوع مورد مطالعه خویش، شامل دویخش و چهار فصل می باشد. که بخش اول، تحت عنوان «گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه»، در مقدمه؛ ابتدا به مفاهیم محوری در اندیشه سیاسی شیعه می پردازد. و در ادامه در فصل اول تحت عنوان «مصلحت از دیدگاه فقهای شیعه»، و در فصل دوم با عنوان «شاخص های مفهومی مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه»، در واقع مقدمات مباحث نظری پژوهش را به عنوان ابزاری برای تحلیل و تبیین موضوع مورد مطالعه فراهم می آورد.

در بخش دوم، ابتدا در مقدمه به طور کلی و خلاصه، گذری بر اوضاع و احوال دوران عباسی و دیدگاه آنان نسبت به علویان، و همین طور وضعیت و فعالیت های علویان در زمان مورد مطالعه (دوران مأمون خلیفه عباسی) دارد. و در فصل سوم، به بررسی و تحلیل دوران زندگی و امامت امام رضا(ع) و همین طور چگونگی طرح ولایتعهدی پرداخته شده است. پژوهشگر تا آنجا که امکان داشته سعی کرده از مباحث صرف تاریخی پرهیز کند و تا آنجا که برای فهم بهتر موضوع کمک می کند از داده های تاریخی بهره بگیرد. لذا در فصل سوم در کنار مباحث تاریخی، تحلیل هم به کار برده شده و اما در فصل پایانی پژوهش که در واقع فصل اصلی پایان نامه محسوب می شود؛ از این حیث که موضوع مورد مطالعه پژوهش «مسئله ولایتعهدی امام رضا(ع)» در قالب و ظرف تئوریک و مباحث نظری بخش اول پژوهش، سنجیده می شود؛ تحت عنوان «سنجش مصلحت در ولایتعهدی امام رضا(ع) بر اساس اندیشه سیاسی شیعه»، بررسی شده است.

و در پایان پژوهش، طبق عرف معمول رساله نویسی، نتایج به دست آمده از پژوهش را زیر عنوانی به نام نتیجه گیری آورده شده است. بعد از نتیجه گیری، متن عهدنامه ولایتعهدی تحت عنوان پیوست در پژوهش آمده و قاعدتاً این بحث شاید لازم می بود در فصل سوم پژوهش بیاید اما پژوهشگر به دلیل این که در هنگام مطالعه (که مسئله اصلی بیشتر در آنجا طرح و چگونگی و دلایل پذیرش ولایتعهدی و ... می باشد) پیوستگی و

انسجام موضوع برای خواننده حفظ شود و همین طور به دلیل طولانی بودن متن عهدنامه صلاح را در آن دانسته که آن را به صورت پیوست در آخر پژوهش برای مطالعه خوانندگان ضمیمه کند. و در پایان پژوهش، پژوهشگر منابع و مأخذی را که برای مطالعه و تحلیل و تبیین موضوع پژوهش خود به کار برده، با عنوان کتابنامه آورده است. به طور کلی آنچه را که آوردیم، فهرست وار اینگونه می توان بیان نمود:

مقدمه (طرح تحقیق)

بخش اول: گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه

مقدمه: مفاهیم محوری اندیشه سیاسی شیعه

فصل اول: مصلحت از دیدگاه فقهای شیعه

فصل دوم: شاخص های مفهومی مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه

بخش دوم: مصلحت و مسأله ولایتعهدی امام رضا(ع)

مقدمه: سیمای عمومی اوضاع سیاسی - اجتماعی حکومت عباسیان

فصل سوم: زندگینامه امام رضا(ع) و طرح ولایتعهدی

فصل چهارم: سنجش مصلحت در ولایتعهدی امام رضا(ع) بر اساس اندیشه سیاسی شیعه

نتیجه گیری

پیوست: متن عهدنامه ولایتعهدی

کتابنامه

بخش اول:

گفتمان مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه

مقدمه: مفاهیم محوری اندیشه سیاسی شیعه

فصل اول: مصلحت از دیدگاه فقهای شیعه

فصل دوم: شاخص های مفهومی مصلحت در اندیشه سیاسی شیعه

مقدمه: مفاهیم محوری اندیشه سیاسی شیعه

رحلت پیامبر اسلام (ص) و مسأله جانشینی ایشان، جهان اسلام را با چالشی جدی مواجه ساخت که پیامد آن ایجاد نحله های فکری بود که در اندیشه سیاسی اسلام تأثیر گذار بودند، مهمترین آنها دو خط فکری اهل سنت و شیعه می باشد. گروه اول بر این اعتقاد بودند که پیامبر (ص) مسأله جانشینی را به عهده خود امت گذاشته و جانشین خاص و مشخصی را انتخاب نکرده است، اما گروه دوم معتقد بودند که پیامبر (ص) حضرت علی (ع) را به عنوان جانشین خود در واقعه غدیر خم انتخاب نموده. اینان پیرو حضرت علی (ع) بودند و از این روی شیعه نامیده شدند.^۱

این اختلافات و مناقشات دوران نخستین، پایه و مبنایی برای مباحثات سیاسی در تاریخ اسلام فراهم آورد. از میان عقایدی که بر سر مسأله جانشینی پیامبر (ص) بر شمردیم، نظریات سیاسی اهل سنت به دلیل مبانی فکری خاص خود که امامت را امری انتخابی می داند، تحول و دگرگونیهای بسیار داشته اما در مقابل، شیعیان چون امامت را امری انتصابی می دانند در این زمینه اختلافات و مناقشات کمتری داشته و لذا مبانی و اصول اعتقادی ایشان ثابت مانده است.

هر رشته ای از دانش دارای اصطلاحات و تعابیر خاص خویش است و برای فهم آن دانش، ناگزیر باید این اصطلاحات و تعابیر را درست شناخت. دانش سیاسی اسلام هم از این قاعده مستثنی نمی باشد و دو نظام سیاسی امامت و خلافت در اسلام، هر یک اصطلاحات و مفاهیم خاص خود را دارند.^۲ بنابراین اساس،

^۱ - برای مطالعه بیشتر ر.ک. حاتم قادری، اندیشه سیاسی در اسلام و ایران، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۷۹، ص ۳۸؛ علی ربانی گلپایگانی، درآمدی بر علم کلام، ص ۱۷۹؛ حمید عنایت، اندیشه سیاسی در اسلام معاصر، مترجم بهاءالدین خرمشاهی، تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۶۲، صص ۲۲-۲۰؛ حمید عنایت، نهادها و اندیشه سیاسی در ایران و اسلام؛ حسن عاشوری لنگرودی، «حکومت دینی و مصلحت اندیشی در نظام امامت و خلافت»، نشریه حضور، شماره ۲۶، ص ۱۰۶؛ جعفر سبحانی، منشور عقاید امامیه، ص ۱۴۹؛ محمد حسین طباطبایی، شیعه در اسلام، ص ۱۷۵.

^۲ - حمید عنایت، اندیشه های سیاسی در اسلام، برگرفته از نهادها و اندیشه های سیاسی در ایران و اسلام، جزوه درسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران سال تحصیلی ۵۱-۵۰، صص ۸۰-۹۲.

اندیشمندان اسلامی «اصطلاحات و مفاهیم کلیدی سیاسی برای شیعه را «امامت»، «ولایت» و «عصمت» و برای سنیان «خلافت»، «اجماع» و «بیعت» برشمرده‌اند.^۱

اساس اندیشه تشیع مبتنی بر امامت بوده و این اندیشه نشأت گرفته از واقعه غدیر می‌باشد که بر انتخاب حضرت علی (ع) از سوی پیامبر (ص) دلالت دارد.^۲ اما پس از رحلت پیامبر (ص) جریانهای سیاسی که مانع از خلافت بلافصل حضرت علی (ع) شد را می‌توان آغاز شکل‌گیری تشیع سیاسی نامید.^۳

شیعه، امامت را یکی از ارکان اعتقادی اسلام و اصول مذهب خود می‌داند و اساس این نظریه نیز بر عقیده نص الهی استوار است.^۴ اسلام دارای دو وجه باطنی و صوری است به این معنی که تعالیم اسلام مختص به وحی نمی‌باشد. بلکه اسلام دارای حقایقی است که عقل انسان نمی‌تواند به طور مستقیم آنها را درک کند. لذا نیاز به اشخاصی است^۵ که قادر به درک این حقایق مکتوم باشند. این بعد باطنی در شیعه قوی‌تر است و به واسطه نهاد امامت، نمایندگی آن را بر عهده گرفته.^۶ شیعه معتقد است که امام به واسطه علم الهامی^۷ خود قادر به درک و ابلاغ آن بخش از حقایق باطنی و نهانی اسلام می‌باشد و در این جا بحثی به نام «قاعده لطف» را مطرح می‌کند که در واقع دلیل عقلی امامت می‌باشد.^۸

قاعده لطف یکی از اصول شیعه است. شیعه، امامت را لطفی از جانب خدا می‌داند و اعتقاد دارد که

^۱ - عنایت، اندیشه سیاسی در اسلام معاصر، همان، ص ۲۴.

^۲ - علاوه بر حدیث غدیر نصوص دیگری بر امر جانشینی حضرت علی (ع) از سوی پیامبر دلالت دارند؛ حدیث یوم الدار، حدیث منزلت، حدیث سفینه، حدیث امان امت، حدیث ثقلین، و... برای مطالعه بیشتر در این زمینه ر. ک مرتضی مطهری، مجموعه آثار، جلد ۴، صص ۸۸۴-۸۷۸؛ جعفر سبحانی، همان، ص ۱۵۴؛ داود فیرحی، «منابع امامت شیعه»، خردنامه روزنامه همشهری، ۷ اسفند ۱۳۸۳.

^۳ - حاتم قادری، همان، ص ۴۶.

^۴ - برای مطالعه بیشتر ر. ک. داود فیرحی، «مختصات عمومی امامت شیعه»، ص ۵۲؛ فیرحی، «شیعه و مسئله مشروعیت: بین نظریه و نص»؛ فیرحی، قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام (دوره میانه)، تهران: نشر نی، ۱۳۷۸، ص ۲۸۲.

^۵ - عنایت، اندیشه سیاسی در اسلام معاصر، همان، ص ۲۱.

^۶ - قادری، همان، ص ۴۱.

^۷ - داود فیرحی، قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام (دوره میانه)، همان، ص ۲۷۹.

^۸ - برای مطالعه بیشتر ر. ک. حاتم قادری، همان، ص ۵۰؛ داود فیرحی، «مختصات امامت شیعه» همان؛ فیرحی، قدرت، دانش و مشروعیت در اسلام، ص ۲۷۹.

عصمت لازمه چنین لطفی است. پس امام باید معصوم باشد. و به دلیل همین ویژگی خاص عصمت برای امام است که معتقد به منصوص بودن امامت می باشد. به دلیل اینکه تشخیص این ویژگی در امام، تنها با خداست و لذا راه تعیین امام، نص الهی است که توسط پیامبر (ص) و در ادامه، امام قبلی برای امام بعدی به مردم معرفی می شود.^۱ شیعیان در این باره به آیات قرآن (انبیاء ۷۳، سجده ۲۴، بقره ۱۲۴، احزاب ۳۳ و...) استناد می کنند.^۲

شیعه بر این اعتقاد است که امامت همچون نبوت، مرتبه ای الهی و در امتداد آن است و لذا یکی از شرایط امام، عصمت به معنای معصوم از خطا و گناه می باشد.^۳ و می گوید همانطوری که امکان نداشت پیامبر (ص) عمداً یا سهواً دچار اشتباه شود، جانشین ایشان هم ممکن نبود دچار اشتباه و خطا شود. به دلیل اینکه هم پیامبر (ص) و هم جانشین ایشان به نوعی تأیید شده ای الهی بودند.^۴ اندیشه عصمت در شیعه پایه و اساس علم امام را فراهم می کند. در واقع می توان چنین گفت که مهم ترین پیامد اعتقاد به عصمت امام، افضل بودن و در نتیجه «ولایت» امام بر دیگر انسان هاست.^۵ به طور کلی، ویژگی عصمت در حقیقت وجودی امام است که او را به درک، ضبط، ابلاغ و در نهایت عمل به حقایق اسلامی و دینی قادر می سازد.^۶

^۱ - برای مطالعه بیشتر ر.ک. داود فیرحی، «مبانی آزادی و «حزب» در مذهب شیعه»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۳، زمستان ۱۳۷۷، ص ۷۸؛ مطهری، همان، صص ۸۷۶ و ۸۷۲؛ فیرحی، قدرت، دانش، مشروعیت در اسلام، ص ۲۸۰؛ قادری، همان، ص ۵۰؛ عنایت، اندیشه سیاسی در اسلام معاصر، ص ۲۲؛ محمد رضا موسویان، اندیشه سیاسی شیخ طوسی، قم: بوستان کتاب (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۸۰، صص ۴۳ و ۵۰؛ داود فیرحی، «مختصات عمومی امامت شیعه».

^۲ - و جعلناهم ائمه یهدون بامرنا، ما آنان را پیشوایان قرار دادیم که به فرمان ما مردم را هدایت می کنند. (انبیاء ۷۳) و جعلنا منهم ائمه یهدون بامرنا، ما از بین آنان امامانی را قرار داده ایم که به دستور ما مردم را راهنمایی کنند (سجده ۲۴) و اذابتلی ابراهیم ربه بکلمات فاطمه قال اتی جاعلک للناس اماما قال و من ذریتی قال لاینال عهدی الظالمین، و آن گاه که خداوند ابراهیم را با کلماتی آزمود و ابراهیم در این امتحان پیروز شد، گفت: من تو را برای مردم پیشوا و امام قرار داده ام، ابراهیم پرسید آیا این امامت به فرزندانم می رسد؟ گفت: امامت عهد من است و به ظالمان نمی رسد (بقره ۱۲۴) انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیرا (احزاب ۳۳) عاشوری لنگرودی، همان، صص ۱۱۵-۱۱۴؛ مطهری، همان، ص ۴۸۷؛ فیرحی، «مختصات عمومی امامت شیعه» ص ۵۹.

^۳ - برای مطالعه بیشتر ر.ک. یحیی یشری، فلسفه امامت از منظر صدر؛ ربانی گلپایگانی، همان، ص ۱۷۹؛ فیرحی، «نظام سیاسی و دولت در اسلام (۱)»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۱۴، ص ۱۲۰ و «نظام سیاسی و دولت در اسلام (۳)»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۱۶، ص ۶۸.

^۴ - مطهری، همان، ص ۸۴۲.

^۵ - فیرحی، «نظام سیاسی و دولت در اسلام (۳)»، ص ۳۶.

^۶ - قادری، همان، ص ۵۰.